

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Економічний факультет ЧНУ ім. Ю.Федьковича
Шумпетерівська школа інновацій
Інститут доктора Яна-У. Сандала
Центр Шумпетера Університету міста Грац
ГО «Центр економічного розвитку та соціальної адаптації»

ІННОВАЦІЇ, ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЕКОНОМІКА СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ДЗЕРКАЛІ ТЕОРІЇ ШУМПЕТЕРА

Матеріали
V Міжнародної науково-практичної конференції

1-2 жовтня 2025 р.

Чернівці
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
2025

ризиками. Основною характеристикою економіки знань є її здатність до швидкої адаптації та інтеграції нових знань і технологій у виробничі процеси. Це дозволяє створювати продукти з високою доданою вартістю, де інтелектуальний капітал відіграє вирішальну роль. Нова економіка як інформаційна економіка фокусується на інформації, знаннях, даних та інноваціях, змінюючи способи, яким люди працюють, споживають, взаємодіють, ведуть бізнес, створюючи нові можливості та виклики.

Список використаних джерел

1. Drucker P. F. The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society. London : Heinemann, 1970. 358 p.

Булавинець Олександр

кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Західноукраїнський національний університет

ТАРГЕТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФЕРТІВ: ДИЛЕМА ФІСКАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ТА ЗРОСТАННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

Ключові слова: соціальні трансферти, трансакційні витрати, таргетування, фіскальна економія, соціальна політика.

У сучасній економіці система соціальних трансфертів виконує фундаментальну функцію щодо зниження масштабів майнової нерівності в суспільстві, пом'якшення наслідків економічних криз і забезпечення мінімальних соціальних стандартів. Соціальні трансферти належать до найважливіших інструментів соціальної політики, які не тільки забезпечують компенсацію населенню втрати доходів через структурні зрушення в економіці, безробіття, інвалідність чи інші життєві ризики, але й мають регуляторний потенціал, стимулюючи реципієнтів до особистісного розвитку, підвищення власної кваліфікації, економічної активності. Проте поряд із вагомими позитивними рисами, функціонування соціальних трансфертів супроводжується значними економічними й адміністративними викликами, які при їхньому ігноруванні можуть звести до мінімуму потенціал трансфертів як інструмента соціальної та економічної політики.

Однією із невирішених проблем соціальних трансфертів, які потребують глибокого дослідження, є пошук оптимальних параметрів їхнього адресування. Під адресуванням розуміють процес розробки таких умов участі у програмах соціальних трансфертів, за яких допомогу отримують тільки ті групи населення, які її найбільше потребують. У рамках адресування держава визначає критерії (рівень доходу, соціальний статус, стан здоров'я та ін.) для ідентифікації осіб, які потребують допомоги й надає підтримку саме їм. Це має забезпечити більш ефективне використання бюджетних ресурсів, а також домогтися підвищення соціальної справедливості у реалізації трансфертної політики. Концепція адресування соціальних трансфертів активно розвивалася у другій половині ХХ століття у країнах з ринковою економікою як одна із ключових реформ системи соціального захисту, у державах, що прагнули до зниження надмірних бюджетних витрат і підвищення ефективності їх використання. Для нашої країни, яка зіштовхується із проблемами обмеженості фінансових ресурсів та водночас значного соціального навантаження, пов'язаного з війною, внутрішнім переміщенням населення, зростанням рівня бідності та нерівності в суспільстві питання підвищення адресності соціальних трансфертів винятково актуальне.

З погляду фінансової практики, основним аргументом на користь адресування соціальних трансфертів є прагнення досягти фіскальної економії, тобто зменшення витрат на їхнє надання через фокусування допомоги на найбільш нужденних і виключення з числа реципієнтів тих, хто отримує її необґрунтовано. Посилення адресності соціальних трансфертів також означає більш раціональний розподіл бюджетних коштів, що створює додатковий простір для фінансування інших суспільно значущих програм. Суто теоретично, зменшення контингенту одержувачів соціальної допомоги дає можливість скоротити сукупне бюджетне навантаження, що позитивно впливає на фінансову стійкість держави. Але на практиці малоімовірно, щоб адресування соціальних трансфертів забезпечило таку економію бюджетних витрат, щоб це вплинуло на загальну потребу у бюджетних ресурсах держави. Більш ймовірно, що посилення цільового характеру надання соціальної допомоги може зменшити гостроту проблеми бюджетного дефіциту й постійного зростання соціальних видатків бюджету.

Практична реалізація політики адресування соціальних трансфертів стикається з низкою суттєвих проблем, найважливішою з яких є зростання трансакційних витрат. Ідентифікація домогосподарств, які відповідають критеріям отримання допомоги, вимагає розбудови складної системи акумуляції та верифікації інформації, проведення оцінювання доходів і майнового стану потенційних реципієнтів, адміністрування програм трансфертів, постійного моніторингу та контролю. Усе це потребує значних організаційних, фінансових та кадрових ресурсів. У результаті фіскальна економія, досягнута шляхом зменшення кількості одержувачів трансфертів, може бути нівельована додатковими витратами на адміністрування соціальних програм. Більш того, у випадку надмірної складності процедур перевірки реципієнтів та значних витрат на управління соціальними програмами, бюджет може навіть зазнати чистих фінансових втрат. Особливо відчутною ця проблема може бути у країнах із недостатнім рівнем розвитку інституцій, де слабке використання цифрових технологій у системі соціального захисту, відсутність дієвих способів виявлення тіньових доходів, нерозвиненість системи обміну інформацією між державними реєстрами спричиняють до того, що точність визначення цільових груп залишається низькою при суттєвому зростанні адміністративних витрат. Таким чином, намагаючись підвищити ефективність видатків на реалізацію трансфертної політики шляхом таргетування, держава може потрапити у своєрідну «пастку адміністративних витрат», коли значну частину економії перекриває додаткове фінансування адміністративного апарату.

Дискусія щодо оптимального співвідношення між рівнем адресності соціальних трансфертів та рівнем адміністративних витрат залишається відкритою. Так, Р. Ханна і Б. А. Олкен вважають, що незважаючи на високі трансакційні витрати, адресування соціальних трансфертів забезпечує більш справедливий розподіл ресурсів, а отже підвищує рівень легітимності трансфертної політики держави з погляду суспільства [5]. Тобто, вчені пропонують керуватись у політиці соціальних трансфертів не суто економічними аргументами, але враховувати її соціальні та політичні аспекти. Натомість, Р. М. Десаї звертає увагу на те, що надмірне звуження кола одержувачів соціальних трансфертів може призвести до значних соціальних ризиків, зростання незадоволення населення та навіть до зниження рівня соціальної стабільності. Крім цього, вчений наголошує, що універсальні програми трансфертів нерідко є помітно дешевшими в адмініструванні та знижують ризики виключення через неточність даних [1]. Цю думку поділяє Р. Грінстайн, дослідження якого демонструють, що універсальні програми соціальних трансфертів є більш стійкими, ніж адресні, а також володіють психологічними перевагами (низький рівень стигматизації при наданні) [4].

Дилема між фіскальною економією та зростанням трансакційних витрат у системі соціальних трансфертів ґрунтується на протиріччі між двома логічними наративами управління публічними фінансами. З одного боку, держава зацікавлена у мінімізації неефективних видатків на надання соціальних трансфертів, які виникають через помилки включення, тобто надання допомоги тим, хто не відповідає критеріям вразливості. З іншого боку, процес уточнення критеріїв, підвищення вимог до перевірки інформації та посилення механізмів контролю за реципієнтами соціальних виплат неминуче спричиняє зростання витрат на адміністрування трансфертних програм. Теоретично, точкою рівноваги є ситуація, коли фіскальна економія від підвищення адресності трансфертів дорівнює додатковим трансакційним витратам на їхнє адміністрування. Проте у практиці соціальної політики ця рівновага досягається рідко, оскільки соціально-політичні чинники часто змушують державу обирати крайні варіанти – або майже універсальні соціальні програми з низькими адміністративними витратами, але значними помилками включення, або ж надмірно таргетовані програми з високим рівнем контролю і зростаючими витратами на адміністрування. У світовій практиці програми таргетованих трансфертів (програма продуктових талонів у США [3], програма Progres/Oportunidades у Мексиці [6] та ін.) відзначаються показниками адміністративних витрат на рівні 6-10% від їхнього обсягу. Водночас, на початкових етапах впровадження програми обумовлених трансфертів Progres/Oportunidades витрати на забезпечення адресності становили понад 65% від обсягу програми, в подальшому вони знизились до 11%, але витрати на моніторинг за дотриманням умов надання трансфертів вартує 24% від обсягу програми. У програмі продуктових талонів у США спостерігається високий рівень шахрайств і зловживань [7], що спонукає уряд до її реформування й також ставить під сумнів ефективність цього виду соціальних трансфертів. Парадоксально, але за висновками А. П. Дютрея, по окремих програмах соціальних трансфертів адміністративні витрати в розрахунку на одного реципієнта виплат можуть перевищувати самі розміри допомоги [2].

Особливе значення мають не лише прями трансакційні витрати, пов'язані з функціонуванням апарату контролю за соціальними трансфертами, але й непрямі витрати самих одержувачів

допомоги, а саме витрати часу на збирання документів, транспортні витрати для відвідування органів соціального захисту, втрати робочого часу, психологічні витрати, пов'язані з бюрократичними процедурами. Хоча ці витрати формально не враховуються при калькулюванні трансакційних витрат на функціонування програм соціальних трансфертів, вони знижують їхню соціальну ефективність та створюють додаткові бар'єри для найбільш вразливих груп населення. У цьому сенсі зростання адміністративної складності процедур призначення соціальних трансфертів може мати зворотний ефект, адже ті, хто найбільше потребує допомоги, можуть виявитися неспроможними отримати її через високі трансакційні витрати.

Пошук шляхів подолання або принаймні пом'якшення дилеми між фіскальною економією та зростанням трансакційних витрат у системі соціальних трансфертів є одним із ключових завдань сучасної соціальної політики. Відповідь на цю проблему не може бути однозначною, оскільки вона залежить від конкретного рівня розвитку економіки, інституційних особливостей держави, політичної культури та технологічних можливостей. Проте у світовій практиці поступово формується коло стратегій, що дозволяють знизити гостроту цього протиріччя.

Одним із поширених підходів до вирішення цієї проблеми є впровадження так званих гібридних моделей таргетування соціальних трансфертів, які поєднують елементи універсальних та адресних програм. З одного боку, універсальні компоненти забезпечують мінімальний рівень допомоги, який гарантується кожному громадянину незалежно від його матеріального становища, що мінімізує помилку виключення. З іншого боку, адресні механізми спрямовані на більш інтенсивну підтримку тих груп, які дійсно перебувають у складному становищі. У результаті держава отримує певний компроміс, оскільки базова соціальна допомога надається всім, але найбільший обсяг ресурсів концентрується на тих, хто їх найбільше потребує.

Іншим вектором вирішення проблеми високих трансакційних витрат у системі соціальних трансфертів є інтеграція цифрових технологій та інновацій в адміністрування програм. Традиційні форми управління соціальними трансфертами, які ґрунтувалися на паперовому документообігу, особистому контакті заявника зі спеціалістом та перевірці кожного випадку вручну, є вкрай затратними з точки зору адміністративних ресурсів. Крім того, вони залишають широке поле для корупційних зловживань, суб'єктивного трактування правил і значних часових витрат як для держави, так і для самих одержувачів допомоги. Впровадження цифрових платформ, електронних реєстрів і технологій аналізу великих даних є принципово новим етапом у розвитку соціальної політики. Такі інструменти дають можливість знижувати трансакційні витрати шляхом автоматизації процесів перевірки доходів, майнового стану, соціального статусу реципієнтів соціальних трансфертів і навіть прогнозувати потреби у соціальній підтримці для окремих груп населення. Водночас, цифровізація системи соціальних трансфертів породжує нові виклики, зокрема помилки виключення через проблему цифрової нерівності, коли частина населення не має доступу до інтернету, сучасних гаджетів або цифрових навичок. Крім того, зростає ризик витоку персональних даних, кібератак та шахрайства у сфері соціальних трансфертів. Тому розвиток цифрових інструментів потребує належної правової та технологічної інфраструктури, здатної гарантувати баланс між ефективністю та безпекою.

Список використаних джерел

1. Desai R. M. Rethinking the universalism versus targeting debate. Brookings. 31 May, 2017. URL: <https://www.brookings.edu/articles/rethinking-the-universalism-versus-targeting-debate/>
2. Dutrey A. P. Successful Targeting? Reporting Efficiency and Costs in Targeted Poverty Alleviation Programmes. United Nations Research Institute for Social Development, 2007. URL: <https://cdn.unrisd.org/assets/library/papers/pdf-files/peyrepap.pdf>
3. Government social benefits: to persons: Federal: Supplemental Nutrition Assistance Program (SNAP). URL: <https://fred.stlouisfed.org/series/TRP6001A027NBEA>
4. Greenstein R. Targeting, universalism, and other factors affecting social programs' political strength. Brookings. June 28, 2022. URL: <https://www.brookings.edu/articles/targeting-universalism-and-other-factors-affecting-social-programs-political-strength/>
5. Hanna R., Olken B. A. Universal Basic Incomes vs. Targeted Transfers: Anti-Poverty Programs in Developing Countries. NBER Working Paper, 2018. No. 24939. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24939/w24939.pdf
6. Kakwani N., Soares F., Son H. H. Conditional Cash Transfers in African Countries. International Poverty Centre – UNDP, 2005. URL: https://www.researchgate.net/publication/5129030_Conditional_Cash_Transfers_in_African_Countries
7. USDA Announces Additional Steps to Reduce Fraud and Misuse in Supplemental Nutrition Assistance Program. URL: <https://web.archive.org/web/20130407013920/http://www.fns.usda.gov/pressrelease/2013/fns-000213>